

УДК 378:373.3.015.31

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-2.11>

В. Д. Мелаш

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

К. С. Безталанна

вчитель початкових класів
закладу загальної середньої освіти № 8 м. Новомосковськ

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИХОВАННЯ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Статтю присвячено визначенню психолого-педагогічних умов підготовки учителів до встановлення еколого-етичних, людяних стосунків молодших школярів із живою природою. Авторка акцентує, що гуманне ставлення до природи – це складне психолого-педагогічне утворення, що інтегрує в собі: пізнавальне підґрунтя, гуманістичну складову, почуттєво-емоційну основу прояву у діях та вчинках. У статті зазначено, що Нова українська школа має необмежені можливості для залучення молодших школярів до добродіяння у природі. Базовим для професійної діяльності педагогів має стати психологічні знання щодо існування у ставлення трьох сфер впливу: зовнішньої (знання про природу та правила поведінки у найближчому довкіллі, обізнаність щодо способів розв'язання екопроблем, поінформованість про екопроблеми рідного краю та планетарні), внутрішньої (емоції, почуття, бажання, потреби, мотиви) і діяльнісної (готовність допомогти окремим об'єктам природи та наявність конкретних умінь для цього). На основі цього складну структуру гуманного ставлення до природи можна представити емоційно-ціннісним, пізнавально-аналітичним та діяльнісно-практичним ставленням, яке віддзеркалює психологічні сфери особистості школяра. Авторка довела, що виховувати у молодших школярів гуманне ставлення до природи доцільно покровоко: перший етап – внутрішня підготовка гуманного вчинку; другий етап – зовнішня підготовка гуманного вчинку, третій етап – власне здійснення вчинкової дії. На етапі внутрішньої підготовки вчинку (емоційно-ціннісному) вчитель має працювати над побудовою, корекцією і розширенням мотиваційно-ціннісного «поля» сприйняття дитиною природи. На етапі зовнішньої підготовки (пізнавально-аналітичному, інтелектуальному) педагогу варто зосередити зусилля на розвитку інтелекту, підвищенні рівня екологічної компетентності. На етапі діяльнісно-практичному (вчинково-діяльнісному) педагогічний вплив потрібно спрямовувати на допомогу школяреві практично втілити програму гуманних дій чи поведінки стосовно природи. Авторка наголошує, щоб надати й закріпити гуманну спрямованість практичної діяльності школярів потрібно, щоб діяльність: була особистісно значущою для дитини та мала суспільну цінність; добре організованою, цікавою, посильною; здійснювалася в комфортних психологічних умовах; задовольняла інтелектуальні, духовні потреби школяра, його інтереси; мала творчий характер і реалізувала креативні здібності.

Ключові слова: гуманне ставлення до природи, педагогічно-психологічні умови формування гуманного ставлення, етапи підготовки вчинку (емоційно-ціннісний, пізнавально-аналітичний (інтелектуальний), діяльнісно-практичний).

Постановка проблеми. Українська держава, обравши стратегію сталого розвитку, висуває перед педагогічною теорією та шкільною практикою архіважливе завдання: сформувати в учнівства гуманне ставлення до навколишнього світу, навчити жити у злагоді з природою та самим собою. Виконати державне замовлення українській початковій школі перешкоджають недостатня розробленість теоретичних і методичних засад, дефіцит ефективних виховних форм, дидактичного забезпечення для організації процесу гуманістичного виховання. Необмежені можливості для залучення молодших школярів до добродіяння в природі має Нова українська школа. Підготовка

вчителів до викладання в нових умовах, творчий потенціал сучасного вчителя є оптимальний шлях у навчанні та вихованні учнів гуманної, гармонійної взаємодії з довкіллям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передумови формування гуманного ставлення людини до природи, фундаментом якого вважали їх гармонійне співіснування, досліджували: А. Захлебний, І. Зверев, М. Кисельов, В. Крисаченко. Вивчалися й окремі аспекти та підходи до розв'язання означеної проблеми: П. Бурдейний, М. Дуденко, С. Совгіра досліджували краєзнавчий підхід; І. Павленко, Г. Тарасенко, С. Жупаніна, Л. Печко, О. Прушковська,

Н. Горобець – естетичний підхід; О. Колонькова, Г. Марочко, В. Маршицька, З. Плохій, Н. Яришева – емоційно-ціннісний; Т. Байбара, Н. Бібік, О. Біда, К. Гуз, В. Ільченко, А. Степанюк, Л. Шаповал працювали над когнітивними аспектами формування екологічної свідомості; І. Жаркова, Н. Жук, О. Крюкова, Н. Лисенко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт – над практичними аспектами гуманного ставлення учнів до довкілля [1; 2; 6].

Мета статті. Головна мета нашої статті полягає у визначенні психолого-педагогічних умов підготовки учителів до встановлення еколого-етичних стосунків молодших школярів із живою природою.

Виклад основного матеріалу. У психологічній і педагогічній літературі поняття «гуманне ставлення до природи» надзвичайно широко трактується, оскільки воно логічно розвиває і об'єднує раніше існуючі поняття «бережливе», «дбайливе», «відповідальне», «етичне» ставлення до природи тощо. Гуманне ставлення до природи – це складне психолого-педагогічне утворення, що інтегрує в собі:

- пізнавальне підґрунтя (уявлення про природу як безмежну різноманітність форм; усвідомлення власної невіддільності від природи; розуміння, що усі форми життя, серед яких і людина – це невід'ємні та рівноцінні, а тому й рівноправні складові природи);

- гуманістичну складову (здатність до емпатійного реагування на стан та ситуації у природі; розвинені духовні потреби (бажання, наміри, спрямування) здійснювати добродійність та добродіяння, безкорисливі вчинки щодо довкілля; зорієнтованість, скеровувати життєдіяльність на добро, красу, любов, істину);

- почуттєво-емоційну основу (наявність розвинених гуманістичних (чуйності, співчуття, співпереживання) та естетичних (захоплення, піднесення, милування) почуттів; здатність відчувати та переживати духовні стани);

- прояв у діях і вчинках (здатність і готовність до безкорисливого, гуманного вчинку для підтримки, захисту чи збереження життя іншої істоти; дотримання екоохоронного типу поведінки та стилю життя) [3].

З огляду на це, щоб формувати в учнів гуманне ставлення до природи педагог має вирішувати наступні завдання: розвивати уявлення про цілісність природного світу, усвідомлення власної рівноцінності з іншими складовими природи; заохочувати прагнення споглядати та милуватися естетичними якостями об'єктів та явищ природи, розвивати естетичний смак і духовність; привчати цінувати природу за її самоцінність, естетичне, рекреаційне, господарське, оздоровче, життєтворче використання, та проявляти це у ставленні до неї; мотивувати на довкілля бережні, природолюбні дії та вчинки.

Глибинна сутність гуманного ставлення людей до довкілля полягає у досягненні гармонії між

компонентами системи «людина-суспільство-природа» для збереження сприятливих для життя людей природних умов в теперішній час і в майбутньому [4]. Щоб досягти цього, необхідно дотримуватися педагогічних умов у процесі виховання гуманних якостей молодших школярів:

1. Надавати необхідні екологічні знання, судження, поняття для становлення переконань. Адже збереження середовища існування людини в придатному для життя стані можливе, якщо люди обізнані із закономірностями розвитку природи та згубними для неї чинниками, розуміються на способах раціонального, виваженого використання, відновлення та охорони природних багатств. Наприклад, щоб проявляти дбайливість та бережливість відносно представників живої природи в добрих справах і вчинках, учні мають знати, як доглядати за рослинами та тваринами, які умови потрібно створювати, щоб сприяти їхньому росту і розвитку [5]. А щоб адекватно реагувати на якусь конкретну ситуацію в поведінці тварини, покращити становище рослини, скоригувати екостан певної ділянки, учні повинні мати певний обсяг знань про живі істоти, взаємозв'язки в природних угрупованнях.

2. Розвивати екологічне мислення. Учням потрібно допомогти усвідомити необхідність всебічного пізнання природи, взаємозв'язків між її компонентами, використання набутих знань та умінь для відповідальної бережливої взаємодії з природою, щоб не викликати незворотні наслідки і для довкілля, і для людини.

3. Домогтися відображення екологічної культури в почуттях (серед найважливіших завдань). Важливо виробити у вихованців відчуття природи, щоб вони навчилися осягати її світ, зрозуміли, що це колись життя для усіх живих істот, усвідомили її незамінну красу і цінність. Дитина ніколи не зруйнує те, що відносить до живого і прекрасного, тому варто привчати учнів віднайти і розгледіти у кожному об'єкті (явищі) природи красу чи, принаймні, доцільність. Тому значні зусилля педагогів зосереджені на доборі завдань для виховання в учнів позитивних установок, навичок спостережливості, орієнтування серед позитивних і негативних явищ природного середовища.

4. Проявляти екологічну культуру в поведінці. Для цього викладач має усіма засобами допомогти учням будувати гармонійні стосунки з оточуючим їх світом. Педагог має враховувати, що для досягнення екологічно та гуманістично-мотивованої поведінки вихованців, потрібно ознайомити їх з моральними нормами поведінки серед природи, прищепити ціннісне її сприйняття. Гарний результат дають знання про взаємозв'язок і взаємозалежність людей з природним середовищем їхнього існування й уміння оцінювати можливі наслідки своїх вчинків, діяти обдуманно. Саме в цьому напрямку слід спрямовувати педагогічні зусилля.

Формування гуманних якостей школяра, спрямованих на гармонійну взаємодію з природою, має включати засвоєння правил екологічно-доцільної і етично-спрямованої поведінки та дій, становлення їхніх гуманних цінностей та етичних понять; вироблення переконань та стійких навичок поведінки, розвиток потреби турбуватися про природу та вмінь це робити.

Базовим для професійної діяльності педагогів-практиків має стати психологічні знання щодо існування у ставленні трьох сфер вияву: зовнішньої (знання про природу та правила поведінки у найближчому довкіллі, обізнаність щодо способів розв'язання екопроблем, поінформованість про екопроблеми рідного краю та планетарні), внутрішньої (емоції, почуття, бажання, потреби, мотиви) і діяльній (готовність допомогти окремим об'єктам природи та наявність конкретних умінь для цього). На основі цього складну структуру гуманного ставлення до природи можна представити емоційно-ціннісним, пізнавально-аналітичним і діяльній-практичним ставленням, яке віддзеркалює психологічні сфери особистості школяра. *Емоційно-ціннісне* ставлення суто індивідуальне і є підґрунтям для оцінних суджень і пріоритетів школяра, в інтегративній формі воно характеризує його вихованість. Гуманне емоційно-ціннісне ставлення кваліфікують як позитивне, сприятливе для процвітання природи і сталого розвитку єдності «природа-людина» і характеризують як потребу людини оптимально, екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям. Саме емоційна складова взаємин із природою активізує пошук дітьми гуманних регуляторів поведінки. Це ставлення виробляють розвиваючи в учня систему морально-екологічних почуттів і потреб, які, своєю чергою, визначають еколого-етичні цінності й орієнтації та регулюють відносини з довкіллям. Зазначимо, що в емоційно-ціннісних відносинах перше місце відводять вихованню бережливого ставлення не лише до речей (одягу, книг), але й до природних ресурсів (води, продуктів, електроенергії) та живих істот (біорізноманіття рослин і тварин).

Пізнавально-аналітичне ставлення є фундаментом для розуміння цілісної картини світу, його треба здійснювати шляхом цілеспрямованого пізнання та засвоєння школярем системи морально-екологічних знань (про стосунки між людиною та природою, про способи взаємодії людини з довкіллям, про закони розвитку природи та ін.) та умінь пізнавати природу для виникнення у нього гуманних поглядів, переконань та ідеалів стосовно природи.

Діяльній-практичне ставлення проявляється у спрямованості діяльності й поведінки учнів на збереження компонентів та краси природи, що здійснюється з врахуванням як екологічних, так і етичних законів та принципів. Його культивують шляхом опанування школярем системи практич-

них умінь та навичок, досвіду духовно-екологічної взаємодії з об'єктами довкілля. Виховувати у молодших школярів гуманне ставлення до природи доцільно покроково: перший етап – внутрішня підготовка гуманного вчинку; другий етап – зовнішня підготовка гуманного вчинку, третій етап – власне здійснення вчинкової дії. В межах кожного етапу виховної діяльності доцільно комплексно впливати на всі сфери особистості учня.

На етапі внутрішньої підготовки вчинку (*емоційно-ціннісному*) вчитель має працювати над побудовою, корекцією і розширенням мотиваційно-ціннісного «поля» сприйняття дитиною природи. Зокрема, потрібно переорієнтувати існуючі надмірно прагматичні емоційно-ціннісні установки дітей на стосунки з природою на екодоцільні та гуманні; показати та підсилити особистісну значущість природи та її складових частин, розвинути уміння ототожнювати себе з компонентами і явищами природи, проектувати на них власний стан. Дуже важливо сформулювати в учнів здатність до рефлексії та співпереживання, щоб загострити в них відчуття провини перед постраждалими від дій людей елементами природи та поглибити відчуття єдності з ними. Щоб досягнути результату на цьому етапі виховної роботи, вчитель початкових класів має практикувати бесіди, проводити екскурсії в природне середовище, демонструвати художні презентації, створювати емоційгенні ситуації, організовувати екоігри та ін.

На етапі зовнішньої підготовки (*пізнавально-аналітичному інтелектуальному*) педагогу варто зосередити зусилля на розвиткові інтелекту, підвищенні рівня екологічної компетентності та розширенні індивідуального екологічного простору своїх вихованців шляхом надання їм системидієво-практичних екологічних і етичних знань про природу та заохочення до активної участі у житті живих істот та покращенні стану неживої природи. Щоб досягти мети доцільно актуалізувати наявний в учнів позитивний досвід взаємодії з природою, пристосувати екологічні знання до життя, синхронно впливати і на емоції, і мотивацію дітей. Психологи наголошують на тому, що недостатньо знайомити учнів з спеціальними екологічними знаннями, необхідно також, щоб ліквідувати плутанину в їхніх моральних уявленнях, на доступному рівні навчати моральним нормам. Надзвичайно важливо домогтися перетворення засвоєних учнем вимог до поведінки в природі в його власні вимоги, в засіб досягнення значущої особисто для нього мети. Для цього (розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів) добре проводити аукціони екологічних ідей, організовувати пошук екологічно грамотних та етично спрямованих рішень, інтелектуальні конкурси, аналізувати бюро знахідок, наводити зразки і приклади гуманної поведінки та дій, навчати порівнювати об'єкти природи, аналізувати їх стан, готувати вікторини, репортажі з місця подій та ін.

На етапі діяльнісно-практичному (вчинково-діяльнісному) педагогічний вплив потрібно спрямовувати на допомогу школяреві практично втілити програму гуманних дій чи поведінки стосовно природи. Реалізувати учням добродійний вчинок вчитель допомагає залучаючи їх до екологічно доцільної діяльності у середовищі природи (це може бути як організація окремих вчинків дітей, так і повномасштабна участь в екологічних проектах), спонукаючи їхню екологічно виражену активність, виробляючи у них здатність грамотно та вміло допомагати природним об'єктам. Щоб надати й закріпити гуманну спрямованість практичної діяльності школярів потрібно, щоб діяльність: була особистісно значущою для дитини та мала суспільну цінність; добре організована, цікавою, посиленою; здійснювалася в комфортних психологічних умовах; задовольняла інтелектуальні, духовні потреби школяра, його інтереси; мала творчий характер та реалізувала креативні здібності.

Висновки і пропозиції. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до виховання гуманного ставлення до природи, базується на системі постійно оновлюваних етично-екологічних знань, етично-екологічних поглядів, ідеалів і цінностей, включає відповідні почуття, переживання, і як результат взаємодії зі світом природи втілюється через різноманітну екологічно і гуманістично зорієнтовану діяльність. Подальші наші розробки лежать у площині підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання інтерактивних технологій у вихованні гуманного ставлення до природи.

Список використаної літератури:

1. Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи. *Українське релігієзнавство*. 2005. № 4 (36). С. 265–292.
2. Борейко В.Є., Пустовіт Н.А. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин: методичний посібник. Київ: Київський еколого-культурний центр, Асоціація зоозахисних організацій України, 2011. 80 с.
3. Грошовенко О.П. Виховання у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ: Інститут проблем виховання АПН України, 2005. Вип. 8. Кн. 2. С. 37–41.
4. Мелаш В.Д., Молодиченко В.В., Гнатів О.В., Вахняк Н.В., Сасенко Ю.Ю., Варениченко А.Б. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації екологічної освіти для сталого розвитку: навчально-методичний посібник. Мелітополь, 2017. 250 с.
5. Олексенко Т.Д., Мелаш В.Д., Молодиченко В.В. Формування екологічного мислення молодших школярів: навчально-методичний посібник. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр, Серія «Лух», 2019. 267 с.
6. Пустовіт Н.А. Теоретичні засади формування екологічно доцільної поведінки школярів. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Кам'янець-Подільський: ПП Д. Зволейко, 2009. Вип. 13. Кн. 1. С. 353–361.

Melash V., Beztalanna K. Preparation of the future teacher of primary school for education human relationship

The article deals with to defining the psychological and pedagogical conditions of teachers' preparation for establishing ecological, ethical, human relations of pupils with wildlife. The author emphasizes that the humane attitude to nature is a complex psychological and pedagogical formation that integrates within itself: the cognitive basis, the humanistic component, the sensuous and emotional basis of manifestations in actions and actions. The article states that the New Ukrainian School has unlimited opportunities to involve pupils in virtue in nature. The basic for the professional activity of teachers should be psychological knowledge about the existence in the attitude of three areas of expression: external (knowledge of the nature and rules of behavior in the immediate environment, awareness of ways to solve ecological problems, awareness of ecological problems of the native land and planetary), internal, feelings, desires, needs, motives) and activity (willingness to help individual objects of nature and having specific skills for this). On the basis of this complex structure of humane attitude to nature can be represented by emotional-value, cognitive-analytical and activity-practical attitude, which reflects the psychological spheres of the pupil's personality. The author has proved that it is advisable to educate the humane attitude towards the nature of the pupils in incremental steps: the first stage is the internal preparation of the humane act; the second stage is the external preparation of the humane act, the third stage is the actual implementation of the act. At the stage of internal preparation of the action (emotional-value) the teacher should work on the construction, correction and expansion of the motivational-value "field" of perception by the child of nature. At the stage of external training (cognitive-analytical, intellectual) teacher should focus on the development of intelligence, increasing the level of environmental competence. At the stage of activity-practical (action-activity) pedagogical influence should be directed to help the student to practically implement the program of humane actions or behavior concerning nature. The author emphasizes that in order to give and reinforce the humane orientation of the pupils' practical activity, it is necessary that the activity: be of personal importance for the child and of social value; well organized, interesting, strong; carried out in comfortable psychological conditions; satisfy the intellectual, spiritual needs of the student, his interests; had creative character and realized creative abilities.

Key words: human attitude to nature, pedagogical and psychological conditions of formation of humane attitude, stages of preparation of the act (emotional-value, cognitive-analytical (intellectual), activity-practical).